

קבורת הרוג בבגדיו

תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש

(איוב לח, טד)

...תדע עם כי תתהפך חותם צורת האדם

בעת מותו להיות כחומר וכטיט תוצות,

עם כל זה יעמדו בתחיה ויהיו ככראשונה

(מצודת דור שם)

רבי נתן אומר: היא כסותו שיורדת עמו לשאול היא באה עמו לעתיד לבוא שנאמר:

'תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש'

(מסכת שמחות ספ"ט)

ראשי פרקים

א. פתיחה

ב. מקור הדין או המנהג לקבור הרוג בבגדיו

ג. טעמו של המהר"ש – קבורת דם הנפש

ד. טעמו של המהרי"ל – "להעלות חימה ולנקום נקם"

ה. שיטת ה"ציץ אליעזר" בנפק"מ שבין ב' הטעמים הנ"ל

ו. פסיקת השו"ע והרמ"א

ז. טעמו המחודש של ה"ציץ אליעזר" – שהנאספים ללוותו יתעוררו

ח. הנאה מבגדי הרוג – מח' אחרוני זמנינו והעולה ממנה לענייננו

ט. סיכום הדיון

י. המציאות כיום

א. פתיחה

ביום כ"ב בניסן ה'תשס"ב, אסרו חג פסח, במהלך מבצע "חומת מגן", נהרג בקרב בג'נין תלמיד הישיבה וחברי מילדות גדי עזרא הי"ד. לנפילתו קדם סיפור מרתק שהביאני לכתובת מאמר זה. להלן תיאור המקרה:

גדי הי"ד היה מפקד במחלקת הסיוור בגדוד 51 של גולני והשתתף בתחילת ימי פסח ה'תשס"ב בקרב הפריצה ל'מוקטעה' ברמאללה. במהלך הקרב בערב ש"ק, אור ל"ז בניסן ה'תשס"ב, נהרג החייל רומן שלופשטיין הי"ד.

רומן הי"ד אינו יהודי, ומשפחתו ביקשה לקברו כמנהג הגויים הקוברים חייל כמדים (אין הכוונה למנהג ישראל לקבור הרוג בכגדיו). גדי הי"ד, מי שהיה מפקדו של רומן, נתבקש להגיע ביום ראשון, ח"י בניסן, למתקן החללים הצבאי כדי לזהות את גופתו של רומן ונתבקש להביא עמו מדים חדשים כדי להלביש בהם את רומן, כבקשת משפחתו. גדי שהה במתקן החללים הצבאי כשלוש שעות ובמהלכם שוחח עם ר' מנחם וצ'ור, מאנשי 'חברא קדישא' של צה"ל, בעניין "הרוג נקבר בכגדיו". במהלך השיחה סיפר לו ר' מנחם כי כיום כל חלל צה"ל עובר תחילה דרך המכון הפתולוגי לצורך "תיאור חיצוני" (הכולל צילום ההרוג וכתובת דו"ח פתולוגי על נסיבות המוות), שבמהלכו בגדי החלל נקרעים ממנו וכתוצאה מכך אי אפשר לקברו בכגדיו, אלא הוא נקבר בתכריכים כשאר מתים.

במהלך השיחה התעניין ר' מנחם מניין לגדי הי"ד הידע הרב בנושא קבורה, וגדי סיפר לו כי הוא תלמידו של מו"ר הרב יעקב רוז'ה שליט"א (גדול המומחים בארץ בנושא זיהוי חללים, קבורה ואבלות), ובמהלך השנים שמע ממנו פרטים על מקרים שונים של קבורה וזיהוי חללים.

ר' מנחם הציג בפני גדי הי"ד את הדיסקית הנוספת אשר הוא נושא על גופו בצמוד לדיסקית הזיהוי, עליה חקוק "אל תנתחוני לאחר מותי". גדי שאל חצי בצחוק חצי ברצינות: "מנין אני יכול להשיג דיסקית כזו?", והוסיף ושאל: "כיצד אני יכול לדאוג שאם אהרג לא אעבור דרך המכון הפתולוגי באבו כביר?".

לאחר ארבעה ימים, ביום חמישי, אסרו חג של פסח, במהלך קרב בג'נין נפצע אנושות, ואח"כ נהרג, החייל ניסים בן דוד הי"ד. גדי נקרא לסייע בחילוץו ובמהלך החילוץ חטף גדי כדור בצווארו, הוא נפל, קרא לעזרה, הספיק לומר את המילים "שמע ישראל" האריך ב"ישראל" והחזיר את נשמתו לכורא עולם, מתוך סערת הקרב במלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם.

בינתיים, הגיע גופתו של חייל אחר למכון הפתולוגי ור' מנחם נקרא לטפל בו. במהלך הטיפול שמע שיש בג'נין שני הרוגים נוספים וכיניהם חייל גולני "תלמיד של הרב רוז'ה" ששמו גד עזרא, ר' מנחם אמר לעצמו "לא ייתכן שאפגוש שני תלמידים של הרב רוז'ה בשבוע אחד", והתקשר לבדוק מה שמו של ה"תלמיד" ששוחח עמו ביום ראשון וחתם על מסמך הזיהוי. על המסמך היה חתום, כמובן, גדי הי"ד. ר' מנחם פעל במהירות ויצר קשר עם הגורמים המתאימים במטרה לדאוג לכך שאכן גופתו של גדי הי"ד, שהיתה בדרכה מג'נין, לא תעבור דרך המכון הפתולוגי.

לאחר שכנועים וכדי "לא לעבור על צוואתו של חייל", לא עברה גופתו של גדי הי"ד דרך המכון הפתולוגי, וגדי הי"ד נקבר כבקשתו וכמנהג ישראל "הרוג נקבר בכגדיו" (מלבד חולצתו שנתלכלכה בדם אשר נקרעה ממנו במהלך הניסיון להציל את חייו, שהונחה בתוך ארונו).

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים ויהי זכרו ברוך !

ב. מקור הדין או המנהג לקבור הרוג בבגדיו

דין (או מנהג) קבורת הרוג בבגדיו אינו מפורש לא בש"ס ולא ברמב"ם. הפעם הראשונה שמצאנו דין זה הוא אצל רבנו אפרים (מרגנשבורג), מגדולי פוסקי ופייטני אשכנז, אשר חי בסוף האלף התמישי (לפני כשמונה מאות וחמישים שנה) והוכאה הוראתו בדברי ההגהות מיימוניות שהביא מרן בב"י (יו"ד סימן שסד):

כתבו הגהות מיימון¹ בסוף הלכות אבל (דפוס קושטא פי"ד הכ"א) שבימי רבינו אפרים² הביאו הרוג וביקשו קרוביו לחלוץ מנעליו ומיחה בהם מלעשות בו שום דבר אך כאשר נמצא כך אמר שיקברוהו בלא תכריכין ושוב ראיתי שהרב ר' יצחק מדורא³ צוה להלביש בתכריכין להרוג אחד על בגדיו ושלחתי הדבר למורי הרב ר' ידידיה⁴ והשיב לי כל ימי לא ראיתי שהלבישו תכריכין עכ"ל.

בעל הגמ"י מביא שיטת ג' ראשונים שלדעת כולם לא מפשיטים ההרוג מבגדיו, אלא שנחלקו חכמי דורו, תלמידי המהר"ם מרוטנבורג: לדעת ר' יצחק מדורא יש להלבישו בתכריכים על בגדיו, לדעת ה"ר ידידיה לא ילבישוהו תכריכים אלא יקברוהו כפי שמצאהו, וכן הורה גם רבנו אפרים שחי כמאה שנה לפניהם.

מדברי ר' ידידיה, שאמר "כל ימי לא ראיתי שהלבישו תכריכין" ניתן ללמוד שדין קבורת הרוג בבגדיו היה פשוט ונפוץ בימיהם (ימים של גזירות ושמדות), ולא רק הוראה יחידאית בנסיבות מסוימות כפי שניתן היה להבין ממעשה רבנו אפרים או ר' יצחק מדורא שדנו במקרה של הרוג מסוים.

נימוקו וטעמו של דין זה לא מפורש בדבריהם של אף אחד מהראשונים שהוזכרו.

ג. טעמו של המהר"ש – קבורת דם הנפש

הפעם הבאה שמצאנו דין קבורה בבגדים היא בהוראת המהר"ש⁵, הביאה מסדר ספר מנהגי מהרי"ל בליקוטי מהר"ש שבסוף הספר⁶ וז"ל:

1 "הגהות מיימוניות" – ר' מאיר ב"ר יקותיאל הכהן, תלמיד המהר"ם מרוטנבורג; נפטר ה'נ"ח.
2 ר' אפרים (ב"ר יצחק) הגדול מִקְנֶשְׁבוֹרֵג. פוסק חשוב וגדול פייטני אשכנז. בימי נעוריו למד תורה בצרפת והיה תלמיד חבר לרבינו תם וגם בשוכו לאשכנז הריץ אליו אגרות. בימיו של ר' אפרים נגזרה גזירת שמד ברגנשבורג (ד'תתצ"ז) וגם מסע הצלב השני חל בימיו. נפטר: ד'תתקל"ה.
3 ר' יצחק (ב"ר מאיר) מדורא. מגדולי חכמי ההוראה באשכנז באמצע-סוף המאה הראשונה לאלף השישי. תלמיד המהר"ם מרוטנבורג וחברו של הרא"ש. נתקבל ע"י האשכנזים כפוסק מוסמך להוראת איסור והיתר במשך כמה דורות עד להופעת השולחן-ערוך.
4 ר' ידידיה ב"ר ישראל מניִקְבוֹרֵק. מבעלי התוספות באשכנז בתחילת האלף השישי. תלמיד המהר"ם מרוטנבורג. כמה מתשובותיו עוסקות בענייני הלכה הנובעים מתוך הגזרות והשמדות שעברו עלינו בימים ההם. נפטר בשנת ה'ס"ה בערך.
5 מהר"ש – ר' שלום (ב"ר יצחק זקיל) מנוישטאט ווינה. מחכמי אוסטריה בתחילת המאה השנייה לאלף השישי (ה'ק"כ לערך). רבו המובהק של מהרי"ל (עיין הערה לקמן). מנהגיו והוראותיו היו כדברי האורים לתלמידו מהרי"ל, והרבה פעמים הובא שמו בתשובות מהרי"ל.
6 עמ' תרל"ה ביספר מהרי"ל – מנהגים' בהוצאת "מפעל תורת חכמי אשכנז" של "מכון ירושלים", ה'תשמ"ט.

על אשה אחת שנפלה מן הגג ומתה בר מינן בעו"ה, הורה מהר"ש אם יצא דם ממנה אז אין לטהרה דיסתלק הדם, אך יקברו אותה כאשר היא בלבושיה...
ואני המלקט בחר לקוטי מצאיתי בתשובת מהר"י סג"ל (שו"ת מהרי"ל סימן סה, יובא לקמן) דדין זה דוקא על הנהרג שקוברים כך כמו שהוא בבגדיו דחיישינן לרביעית דם שיצא⁷, אבל הנטבע ח"ו בבגדיו פושטין בגדיו ומטהרין אותו.

הרי שבהוראת מהר"ש מוכא לראשונה, שהטעם לדין קבורת הרוג בכגדיו הוא מפני שיצא מגוף ההרוג דם שנספג בכגדיו ושמא יש בו מדם הנפש החייב בקבורה, ולכן יש לקבור ההרוג כפי שהוא בכגדיו וללא טהרה. ולפי טעם זה הרי שאין לחלק בין הרוג בידי גויים או כל אדם שנהרג ויצא ממנו דם מכל סיבה, שאת כולם יש לקבור כפי שהם וללא טהרה, אבל אדם שנהרג ללא יציאת דם, כגון שטבע, הרי שלא שייך טעם זה, ושפיר דייק המלקט⁸ ש"הנטבע ח"ו בכגדיו פושטין בגדיו ומטהרין אותו".

ד. טעמו של המהרי"ל – "להעלות חימה ולנקום נקם"

המהרי"ל⁹, תלמידו של מהר"ש, מתייחס בתשובותיו (סימן סה) לדין 'קבורת הרוג בכגדיו', ומביא בראשית דבריו את הוראת רבו המהר"ש שהובאה לעיל, וז"ל:

ועל אשה שנפלה מן הגג ומתה בעו"ה, הורה מהר"ש שאם יוצא דם ממנה אז אין לטהרה, כי הדם יסתלק ממנה, אך יקברוה בלבושיה...

ומנהג פשוט לקבור כל הרוגים בידי לסטים (ס"א: בידי גויים) ואנשים כמו שנמצאים בכל מלבושיהם, לעלות חימה ולנקום נקם. אבל יולדות מאי האי שנסתפקת בה מיתה בידי שמים היא כמו שאר חלאים, ועל ג' עבירות נשים מתות בשעת לידתן (שבת לא ע"ב). אבל הנהרגים בידי גויים אע"ג דוימנין משום דין ד' מיתות לא בטלו (סנהדרין לו ע"ב ועוד), מ"מ עתידין ליתן את הדין אותן שהרגו אותם, וזו אין צריך פנים.

בדבריו של המהרי"ל מתחדש לנו דין וטעם נוסף שהנהרגים בידי גויים נקברים בלבושיהם כדי 'להעלות חימה ולנקום נקם'. ונראה שאין כוונת המהרי"ל לחלוק על דברי מהר"ש רבו, אלא ב' דינים חלוקים הם:

א. קבורה בבגדים למי שמת ויצא ממנו דם מטעם של חיוב קבורת רביעית דם הנפש⁷. טעם זה שייך, כמבואר, דוקא במי שיצא ממנו דם ולא בנחנק או טבע, ל"ע, שמפשיטין אותו ומטהרין כשאר מתים, כפי שדייק המלקט במנהגי מהרי"ל⁸.

7 דם היוצא מן המת בשעת יציאת נשמה נקרא "דם הנפש" ורביעית ממנו חייבת בקבורה.
8 מקריאה ראשונה ניתן להבין שדין אדם שטבע הוא המשך דברי המהרי"ל בתשובתו, אך למעשה דין זה אינו מופיע בתשובת המהרי"ל, ונראה שזהו דיוק של המלקט.

9 מהרי"ל – ר' יעקב (ב"ר משה) הלוי מולין. גדול חכמי אשכנז במאה השנייה לאלף השישי. ייסד ישיבה במגנצא. נחשב לגדול הדור ומכל קהילות אשכנז פנו אליו בשאלות בדברי הלכה. ביחוד נחשב מהרי"ל בר סמכא בענייני מנהגים באשר אסף הרבה מסורות מפי רבותיו באוסטריה ואשכנז ואף התבונן אל מנהגיהם של קהילות ישראל בארצות שעבר בהן. נורא ואיום היה מצבה של כנסת ישראל בימיו. הרדיפות האכזריות על היהודים הגיעו לשיאן בשנות חייו האחרונות. עיניו ראו את השמדות והטבחות ביהודי אוסטריה בשנת ק"פ. נפטר בשנת ה'קפ"ז ונטמן ליד מצבת קברו של המהר"ם מרוטנבורג.

ב. קבורה בבגדים למי שנהרג ע"י גויים מטעם של "לעלות חימה ולנקום נקם", ובמקרה כזה נראה שאין לחלק בין יצא דם ללא יצא דם ותמיד ייקברו בבגדיהם.
בספר "מעבר ב'פ'ק" (מאמר "שפת אמת", פ"ה) האריך לבאר טעם זה, וכך כתב:

ומנהג בהרבה מקומות לקבור הנהרגים בר מינן לבדם להיות כי תמיד תובעים דין עד כי ישפך דם הרוצח וזה שאמר הכתוב 'שפך דם הַאָּנָס קָאָנָס דָּמוֹ לְשֹׁפֵךְ' (בראשית ט, ו) פ"י בקטרוג שעושה נגדו אותו אדם שהרג גורם שפיכת דמו, ואם לא בעולם הזה בעולם הבא 'פ"י הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ' (דברים י"ב, כ"ג) כאשר הובא במדרש רבה פרשת ואתחנן (דברים ובה ב, כה) ממעשה באשה אחת שבנה הרג אחיו ונטלה כוס מדמו ושמו תוך ארגז אחד ולעולם תסס עד כי נהרג גם אחיו. ולכן אין מלבישים אותם תכריכין רק כורכין סדין על בגדיהם למען לא יתבייש בפני שאר מתים ולא יראו להם החוצה הבגדי נקם שנוח לו לאותו הרוח להתלבש כם (בבבגי הנקם) ואין לו נייחא להתלבש בריח מלבושים אחרים כשאר מתים, להתראות לפני המלך המשפט בדמו התוסס עליהן ובתוכן וקול דמיו צועקים אליו מן האדמה – יָאֵר ה' וְיִשְׁפֹּט כְּדַאֲמִרִינָן בְּדַמֵּי נְבוֹת שְׁלַעוֹלָם תְּבַעוּ דִּין עַל אַחָב וְאִיזְבַּל בְּמִקּוֹם שְׁפִיכָתָם... וְעוֹשִׂים לְנַהֲרַג נַחַת רוּחַ כְּשִׁמְזַכְרִין אוֹתוֹ לומר 'ה' ינקום דמו'...

בספר "לקט יושר" (חלק י"ד עמ' 91), ספר ליקוטי מנהגיו של הגאון בעל "תרומת הדשן"¹⁰, מובא תיאור מעשה שהיה:

מעשה באחד שהיה נסמך ונהרג בע"ה [הי"ד] סמוך לגבול ניאושטט וכשהביאו לשם מניחו בקבר כמו שמצאו עם בגדיו ולא היו מטהרין אותו, ובנו הקטן אמר עליו צידוק הדין ואח"כ עשה קריעה בסרבל לחוד וכשעמד ההרוג על הקבר לקח אחד סכין וחתך מנעליו מרגליו¹¹ ומניח על הארון ולא הליבשו לו שום תכריכין כי אם סדין אחד שקר' בל"א סובין או בולד"ר¹² וטליתו, והגאון אינו אומר זמירות באותו שבת והיה מזכיר נשמתו כל ל' יום בשבת.

10 "תרומת הדשן" – מהרי"א, ר' ישראל ב"ר פתחיה אשכנזי איסרלין. מגדולי הפוסקים וגדול הדור באשכנז בסוף המאה השניה ותחילת המאה השלישית לאלף השישי. נולד באוטטריה הק"נ, נפטר ה'ר"כ. אחד מתלמידיו, ר' יוסף ב"ר משה, אשר שימשו במשך שנים רבות, רשם את מנהגיו והוראותיו של ר' ישראל רבו כפי שראהו נוהג בחיי יום יום וכפי שמצא בכתביו והעלם על הכתב בספרו "לקט יושר".

11 נראה שהכוונה היא שחתך מנעליו של מת מעל רגליו, ואולי טעם הדבר הוא כפי שמובא ב"ספר חסידים" לר' יהודה החסיד (סימן תנד): "...ולא יעשה אדם צדקה בדבר שיש בו סכנה; לאחד ניתנו לו מנעלים של מת ורצה לתת אותם לעני, אמרו לו 'אָהֲבָתָּ לְרַעַן קְמוֹן' (ויקרא יט, ח), אלא תמכרם לנכרי שלא יבוא לידי סכנה שום יהודי, ויתן המעות לעני", ועפ"ז נוהגים כמה מקהילות ישראל לחתוך נעליו של מת (התייחסות למנהג זה באגרות משה, יו"ד ח"ג סימן קלג, וביביע אומר' יו"ד סימן ה). ואע"פ שראינו לעיל בדברי הב"י שכשהביאו הרוג וביקשו קרוביו לחלוץ מנעליו מיחה בהם רבינו אפרים מלעשות בו שום דבר – 'חמירא סכנתא'.

12 בלשונונו: "סובב" – סדין פשתן לבן, שבו עוטפים כל מת לאחר שמולבש בתכריכים ואינו מוסר ממנו בקבורה.

ה. שיטת ה"ציץ אליעזר" בנפק"מ שבין ב' הטעמים הנ"ל

הגאון ר' אליעזר יהודה וולדינברג שליט"א, בעל הציץ אליעזר (חלק י"א סימן ע). נשאל על "דין הרוג ויולדת שמתה לעניין הבגדים המגואלים כדם והלבשת תכריכים", ולאחר שמביא הוא את דברי ההגהות מיימוניות שהביא הב"י, כותב:

והנה לא פורש לנו הטעם מדוע צוה רבינו אפרים לא לחלוץ מנעלי ההרוג אלא לקבורו כאשר נמצא ובלא תכריכין אם טעמו היה משום הדם שעל בגדיו, ונלמד מזה ממילא שה"ה כן בכל מי שמת מחמת שטף דם ונתלכלכו בגדיו שעליו מהדם, או דילמא שצוה כך כדי להעלות חימה וכדי שהמתאספים ללוותו יתעוררו עי"כ, וא"כ זה שייך רק בהרוג בידי זרים, אבל לא במי שמת בידי שמים או נהרג מחמת נפילה וכדומה שהוא ג"כ בידי שמים. ונראה ביותר הטעם השני, דאל"כ מדוע צוה רבינו אפרים גם לקבורו בלי תכריכין, וה"ר ידידיה צוה במפורש גם לא להלבישו תכריכין על בגדיו, והעיד על כך שמימי לא ראה בכזאת שילבישוהו תכריכין, הא הרי דבר זה שלא להלבישו תכריכין אף על בגדיו לא שייך כבר לטעם קבורת דם הבגדים כמובן, דהא יקברוהו גם עם בגדיו אלא שעליהם ילבישוהו תכריכין, ובע"כ דהטעם הוא כדי להעלות חימה, וא"כ לא שייך זה במת ע"י נפילה או מכח שטף דם.

ואולי בזה גופיה נחלקו הר"י מדורא וה"ר ידידיה, דהר"י מדורא סבור היה שהטעם הוא בעיקר משום הדם שעל בגדיו ולכן מכיוון שקוברים אותו עכ"פ עם בגדיו אין סיבה מדוע שלא ילבישוהו מיהת בתכריכין ע"ג בגדיו, וה"ר ידידיה סובר שהטעם בזה הוא כדי להעלות חימה ולכן פסק לקבורו כמו שנמצא שיש בזה יותר כדי להעלות חימה.

בדבריו מזכיר ה"ציץ אליעזר" את ב' הטעמים שהביאו המהר"ש והמהרי"ל שהבאנו לעיל.

כרם, כשמזכיר הוא את הטעם שהביא המהרי"ל, "כדי להעלות חימה" מוסיף הוא "וכדי שהמתאספים ללוותו יתעוררו עי"כ". לכאורה לא מצאנו מקור לטעם זה, אך גם ללא הטעם של "התעוררות המתאספים ללוותו עי"כ", יש בהחלט מקום לתלות את מחלוקת רבינו אפרים, הר"י מדורא וה"ר ידידיה בב' הטעמים דלעיל: לדעת ה"ר ידידיה ורבינו אפרים שהורו לקבור ההרוג ללא תכריכים הטעם הוא לעורר חימה כלפי שמיא וכשנקבר ללא תכריכים "יש בזה יותר כדי להעלות חימה", ואילו לדעת הר"י מדורא הטעם הוא משום חיוב קבורת רביעית דם הנפש ומה בכך שילבישוהו תכריכין על בגדיו.

1. פסיקת השו"ע והרמ"א

מרן בשולחן ערוך (סימן שסד סעיף ד) פסק:

אם מצאו ישראל הרוג, יקברוהו כמו שמצאוהו, בלא תכריכין, ולא יחלצו בו אפילו מנעליו.

הרי שהביא מרן דין זה רק לגבי הרוג (ולא לגבי יולדת) והוסיף לכתוב שלא ילבישוהו תכריכין. לפי חקירת ה"ציץ אליעזר" לעיל, הרי שמרן הולך בשיטת רבנו אפרים וה"ר

ידידיה שטעם דין קבורה בבגדים הוא "להעלות חימה ולנקום נקם", כדברי המהרי"ל, ולכן לא ילבישוהו תכריכין.

הרמ"א בדרכי משה (שם ס"ק ג) כתב:

ועיין בדיון זה בתשובות מהרי"ל סימן סה ושם דין יולדת או שנפל ומת אי עושין לו תכריכין והמנהג שלא לעשות.

ועפ"י דבריו בד"מ כתב גם במפה על דברי מרן:

הגה: וכן עושין ליולדת שמתה¹³, או למי שנפל ומת (מהרי"ל סימן סה). וי"א שמלבישין אותם למעלה מבגדיהם תכריכין (הגמ"י בשם ר"י מדורא). ונהגו שאין עושין להם תכריכין כשאר מתים, רק קוברין אותן בבגדיהם, ולמעלה מהם סדין, כשאר מתים.

ז. טעמו המחודש של ה"ציץ אליעזר" – "שהנאספים ללוותו יתעוררו"

בעל ה"ציץ אליעזר" תמה על דברי הרמ"א וז"ל:

ויש לעיין על רישא דדברי הרמ"א שכותב בלשון וכן עושין ליולדת שמתה או למי שנפל ומת, ומביא זאת בשם המהרי"ל בתשובותיו סימן ס"ה. והך לישנא של 'זוכן' משמע דר"ל דאותו הדבר שכותב המחבר לפני כן שמתנהגים בהרוג, כך עושין גם ליולדת שמתה או למי שנפל ומת, ואילו במהרי"ל גופיה בתשובתו שם לא נזכר כלל מדבר זה שקוברין אותו בלא תכריכין, דשם השיב על אשה שנפלה מן הגג ומתה, רק זאת, דהורה המהר"ש שאם יוצא דם ממנה אז אין לטהרה כי הדם יסתלק ממנה, אך יקברוה בלבושיה. אבל לא נזכר דבר באם ילבישוה מיהת תכריכין על לבושיה או לא. ואדרבה מדברי המהרי"ל שם יש לכאורה הוכחה להיפך, כי ממשיך שם וכותב וז"ל: ומנהג פשוט לקבור כל הרוגים בידי ליסטים ואנסים כמו שנמצאים בכל מלבושיהם לעלות חימה ולנקום נקם עכ"ל. ויש לדייק דר"ל בזה דגבי הרוגים בידי ליסטים יש מנהג נוסף גם לקוברם בלי תכריכין אלא בכל מלבושיהם כמו שנמצאים כדי להעלות עי"כ חימה ולנקום נקום, מה שלא שייך זה ביולדת או נפל מן הגג דשם הגם שקוברים אותם במלבושיהם משום הדם אבל אפשר מיהת להלבישם בתכריכין ע"ג מלבושיהם...

כן לא מובן טעם המנהג שמזכיר הרמ"א לאחרונה שנהגו שאין עושין תכריכין כשאר מתים, גם ליולדת שמתה או למי שנפל מן הגג ומת ורק למעלה מבגדיהן פורסין סדין. דאיזה נימוק יש בזה שלא מלבישין להם תכריכין עכ"פ ע"ג בגדיהם.

בעקבות שאלות אלו רוצה ה"ציץ אליעזר" לחדש טעם נוסף לקבורת הרוג בבגדיו, שעפ"י טעם זה ניתן יהיה ליישב את שיטת הרמ"א, וז"ל:

13 והעיר הט"ז שם בס"ק דהיינו דווקא יולדת שיוצא ממנה דם, דומיא דנפלה מגג כדי שלא יסתלק הדם, אבל אם לא יצא ממנה דם הרי זה כשאר חולאים ונקברת כשאר מתים.

ואולי יש לומר שהוא זה, שהנהיגו כן בכל מי שמת שלא כדרך כל הארץ על ידי פגע מפנעי הזמן, ושלט בו מידת הדין להעבירו מן העולם שלא כמות כל אדם כדי לעורר עי"כ את הלכבות להתעורר מתרדמות הזמן ולתת אל לבם לשוב בתשובה שלימה לפני אדון כל היצורים גדול העצה ורב העליליה אשר עיניו פקוחות על דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, דאין מקריות בעולם והנספה לכאורה בלא משפט הוא בעונות הזמן אם לא עונותיו הפרטיות, והוא היודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי והצור תמים פעלו צדיק וישר הוא. ועוד זאת כדי לפרסם גם על ידי כך צער המת הזה שפגעה בו מדת הדין לרבים ובראותם מילתא דתמיהה יתעוררו לבקש עליו רחמים לפני אב הרחמים שוכן מרומים שיאבה לצרור את נפשו בצרור החיים ויזכרוהו ברחמיו העצומים לטובה עם שאר צדיקי עולם.

וכבר הזכיר טעם זה בתחילת דבריו כשכתב "שהמתאספים ללוותו יתעוררו עי"כ". וטעם זה צריך עיון, שהרי בכל אופן המת מכוסה בטלית או סדין עד שעת הקבורה ממש ולא רואים המלווים את לבושו. ואולי ניתן לומר ש"יתעוררו המלווים" כשיראו את גופו רגע לפני ההורדה לקבר כשפושטין מעליו הטלית (או הסדין באישה), שאע"פ שהיום נהגו הח"ק להסיר הטלית מעל המת בצניעא בשעת בניית האהל' בתוך בית עולמו, הרי שמצינו בספר "גשר החיים" בסדר הקבורה שמסירין מעליו הטלית סמוך לקבר לפני הרמתו מהמיטה ואולי בשעה זו "יתעוררו המלווים". אלא שלפי מה שהבאנו לעיל מ"לקט ישר" הרי שבכל מקרה המנהג הוא לעטוף אף ההרוג בסדין "סובב" היורד עמו לקבר ואין נראים בגדיו. ונראה לומר שה"ציץ אליעזר" הבין שהמנהג המקורי היה לקבור ההרוג ללא תכריכין כלל (מלבד אבריו המגולים) ואף ללא "סובב".

ח. הנאה מבגדי הרוג – מח' אחרוני זמנינו והעולה ממנה לענייננו

מחבר ספר "גשר החיים", הגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל, דן בספרו (ח"ב, פ"ד סעיף ב) האם יש להתיר הנאה מבגדי הרוג שלא נקברו עמו, וז"ל:

...ותהי השאלה אם בדיעבד שנכבסו הבגדים מהדם ובנהרג ע"י נכרי אם בדיעבד נקבר בלא בגדיו – מהו הדין בהבגדים, מי אמרינן מכיון שנכבסו מהדם והבגדים לא נקברו לא נאסרו בהנאה, או דילמא מכיון שהמנהג לקברו עם בגדיו הרי מיד שנהרג כל בסתמא הקצום היורשים למת י"ל שנאסרו כמו שאר בגדים שהיורשים הקצום למת בהזמנה והלבשה.

ולאחר דיון ארוך בגדרי 'הזמנא לאו מילתא היא' הכריע להתיר את הבגדים בהנאה, וכן כתב:

...ואחרי שהעלינו שכל הקצאה למת אינו אלא בהזמנה ואח"כ מעשה בידיים של הבעלים או שמלכתחילה נתנו הדבר על המת לחלוטין שהר"ז הזמנה ומעשה בבת-אחת, אבל אם היה הדבר על המת מעצמו או שלא ע"י הבעלים, אעפ"י שאח"כ היתה דעת הבעלים

להקצותם אין זה אלא הזמנה בלא מעשה – הרי גם כאן כשהיו המלבושים עליו בעודנו בחייו אין כאן מעשה ואין כאן ההקצאה האוסרת.

הגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל בא בדברים כעניין זה עם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהיותם יחד בשיבת "עץ חיים", והגרש"ז דחה את דבריו. את טענות הגרש"ז מביא הגרי"מ טוקצינסקי בספרו, אך ביתר פירוט מופיעים בתשובתו של הגרש"ז בספרו "מנחת שלמה" (ח"ב, סימן צא) וז"ל:

...נלענ"ד דמה שהשוה (ה"גשר החיים") נדון זה לנהרג שנקבר בלא בגדיו, יש לחלק טובא... דדוקא אם הזמין או ארג תכריכים למת הוא דאמרינן דהזמנה לאו מילתא, וכיון שיכול גם לחזור מהזמנתו נמצא דממילא אין שום ממש בהזמנה זו ולאו כלום היא, משא"כ הכא שמאליהם מוזמנים הבגדים מן הדין להקבר עם ההרוג הרי הם חשובים ממש כתכריכיו, ואף אם עברו והפשיטוהו הרי הם אסורים בהנאה אע"פ שלא עשה בהם שום מעשה... בכה"ג דחייב מן הדין לקוברם עם המת החיוב דרמיא עליה עדיף טפי ממעשה ולכו"ע נאסרים תיכף הבגדים.

בהמשך דבריו מביא הגרש"ז מספר ראיות מראשונים ואחרונים לשיטתו, עיי"ש באריכות, ולאחר מכן מביא חילוק בין נהרג ע"י נכרי לסתם הרוג:

ברם נלענ"ד דאפשר שכל זה דוקא בנהרג ע"י נכרי דהטעם שקוברין אותו בבגדיו הוא כדי להעלות חימה ולנקום נקם, דאז אפשר דחשיב נמי ככבודו של מת להראות בכך את גודל הצער שמצטערים על הריגתו ורוצים לנקום נקמתו... משא"כ באופן שחייבין בקבורת הבגדים מחמת הדם שנבלע בהם חושבני דאף בגדים שנתנו על המת ע"מ לקוברו עמהם אפשר דלא אמרינן דקנייה מיתנא אלא בכה"ג שהכוונה היתה לכבודו של המת, משא"כ בזה"ל לאו כבוד הוא למת לקוברו כך עם בגדיו ואדרבה בזיון הוא לקוברו בבגדיו כמנהג הנכרים, וגם אסור לעשות כן מן הדין משום בל תשחית, אלא הטעם שקוברין את הבגדים הוא מחמת עצמם, דהיינו מחמת הדם הבלוע בהם, וכיון שכן יתכן דבכה"ג לא אמרינן דהוי כבדיו המת... אלא חייבים רק לקוברם מחמת הדם אבל לא מפני שהבגדים עצמם הם לכבודו של מת, ולכן כיון שעברו וכבסו את הבגדים וכבר אין עליהם דם, יתכן דאינם חשובים כלל כתכריכי המת... ואיך שהוא נראה דכיון דלא אקצינהו למת אלא מחמת הדם הבלוע בהם ולא מפני שרצה להקצות את הבגד עצמו לקוברו עם המת מחמת כבודו, בכה"ג אם אירע שכבסוהו ואין עוד שום דם על הבגד, אפשר דשפיר שרי בהנאה...

העולה מדבריו הנ"ל, שבגדיו של הרוג ע"י גויים שמסיבה כלשהי הופשטו ממנו אסורים בהנאה אף אם אין עליהם דם. ברם, בהמשך דבריו מביא הגרש"ז זצ"ל טעם שלא לאסור הבגדים אף בהרוג ע"י גויים:

גם אעיר דבאופן שחייבים לקוברו עם הבגדים שעליו רק כדי להעלות חימה, אפשר דמטעם אחר אין הבגדים נאסרים אם אירע שפשטו את הבגדים... וכמו כן גם בנר"ד הרי לקבור את

המת עם הבגדים שעליו לא רק שאין זה כבוד המת אלא אדרבה מנוולו בכך כדאיתא בסופ"ט ממסכת שמחות¹⁴, אלא שאעפ"כ קוברין את ההרוג עם הבגדים שעליו כדי להעלות חימה, וכיון שכן הקפידא היא רק אם עדיין יהיו הבגדים עליו בשעת הקבורה, משא"כ אם אירע שהפשיטום מעליו שאין חייבים מן הדין לחזור ולהלבישם – שפיר מותרים הבגדים בהנאה משום דמעיקרא אין הבגדים עומדים להקבר עם המת אלא אם כן יהיה עדיין לבוש בהם בשעת קבורה ולא אם יפשטו אותם (ואכתי יש לעיין בעיקר דין זה דאפשר דשפיר חייבים גם אח"כ לחזור ולהלבישם, וצ"ע).

על כל פנים, הגרש"ז לא התיר באופן מוחלט את הבגדים בהנאה ונראה שנטה לאסור. הגרי"מ טוקצינסקי חלק עליו מכל וכל ודחה את ראיותיו, והוסיף טעם להיתר:

ואני מוסיף לנמק ההיתר: שלבגדי הרוג אין כלל 'הקצאת בעלים' כי אם 'אוש בעלים': 'הקצאה' נקראת שהבעלים מקצים מרצונם ומדעתם הם דבר לכבודו של המת, ואילו בנד"ז לא הבעלים המקצים. הם רק יודעים שכך המנהג לקבור הבגדים ואין בידם לשנות המנהג ונתייאשו מן הבגדים... אפילו אם נחנק ע"י נכרים שהמנהג לקבור בגדיו "כדי להעלות חימה על רוצחם" – גם זה לא משום כבודו של המת נקבר בבגדיו (ובכלל אין זה לכבוד לו שהוא נקבר בבגדים לא בתכריכין) אלא זהו לצורך הכלל, ואם בדיעבד הפשיטו ממנו בגדיו ונקבר בלעדן תו אין כאן צורך לקבור הבגדים כשהם לעצמם.

ללא קשר לדין ההנאה מהבגדים, הרי שרואים אנו שהגרש"ז השתמש במונח "חייב מן הדין לקברו בבגדיו" ואילו הגרי"מ טוקצינסקי כתב "המנהג לקוברו בבגדיו" (ואולי התייחסות זו משפיעה על פסיקתם ביחס להקצאת הבגדים, ואכמ"ל). על כל פנים, בין אם "דין הוא" ובין אם "מנהג" הרי פשוט שאין לנו רשות לבטלו.

ט. סיכום הדיון

דין קבורת הרוג בבגדיו נמצא לראשונה בדברי ר' אפרים לפני כשמונה מאות וחמישים שנה ולאחר מכן מצאנוהו אצל תלמידי המהר"ם מרוטנבורג שנחלקו בפרטי הדין. במהלך הדורות ניתנו ג' טעמים עיקריים לדין זה:

א. טעמו של המהר"ש: קבורת דם הנפש.

ב. טעמו של המהרי"ל: "להעלות חימה ולנקום נקם".

ג. טעמו של ה"ציץ אליעזר": שהמתאספים ללוותו יתעוררו עי"כ.

הנפק"מ בין הטעמים ברורות: מי שנהרג שלא ע"י גויים אך יצא ממנו דם לא שייך בו הטעם הב' לעיל, ומי שנהרג בידי גויים אך לא יצא ממנו דם, כגון שנהרג כחנק, לא שייך בו הטעם הא' לעיל.

14 משנה כג: "כל המציל כלים מן המת הרי זה גזול את המת, יש שמציל ויש שאינו מציל, אם עד שלא הגיע לארון מציל, ואם משהגיע לארון אינו מציל. אבל מלמדין את האדם שלא יהא חבלן, והלא אמרו כל המרבה כלים על המת הרי זה עובר משום כל תשחית דברי רבי מאיר, רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר מנוולו, רבן שמעון בן גמליאל אומר מרבה עליו רימה, רבי נתן אומר היא כסותו שיוודת עמו לשאול, היא באה עמו לעתיד לבוא, שנאמר (איוב לח, יד): 'תתהפך כחמור חותם ויתיצבו כמו לבוש'."

עכ"פ, במי שנהרג בידי גויים וגם יצא ממנו דם – ודאי שייכים כל הטעמים הנ"ל ולית מאן דפליג שיש לקוברו בבגדיו.

יותר מכך נראה שדין זה איננו רק "הנהגה טובה" או "מילתא יתרתא", שהרי רבנו אפרים 'מיחה' בקרוביו של אותו הרוג שאך ביקשו להסיר מנעליו, המהרי"ל כותב ש"מנהג פשוט הוא" והגרש"ז אויערבאך זצ"ל עולה על כולם בכותבו ש"חייב מן הדין לקוברו בבגדיו", וכיצד נוכל אנן יתמי דיתמי לבטל מנהג או דין זה ובפרט בעניינים כגון אלו (ועיין ב"גשר החיים" ח"א פל"ג ביחס לחומרת מנהגי הח"ק שאין לשנותם).

י. המציאות כיום

מנהג ה'חברא קדישא' והמציאות באזרחות כיום היא כדלקמן:

א. הרוג שיצא ממנו דם שלא ע"י גוי (תאונת דרכים, ניתוח ל"ע וכד') – מופשט מבגדיו ומולבש תכריכים כשאר מתים. בגדיו המלוכלכים בדם ושאר דמים שנאספו מזירת הארוע מונחים עמו בתוך קברו.

ב. הרוגים בפגיעה המונית – כל ההרוגים מועברים לזיהוי במכון הפתולוגי באבו כביר, שם נקרעים הבגדים מעל ההרוגים לצורך הזיהוי. אח"כ מולבש ההרוג בתכריכים כשאר מתים ובגדיו הקרועים המלוכלכים בדם נקברים עמו.

ג. הרוגים בפגיעה ירי וכד' – אם ההרוג מגיע ל'חברא קדישא' בבגדיו, נכרך ההרוג ב"סובב" בלבד ונקבר כמו שהוא. במקרים רבים הלבוש כולו או חלקו נקרע ממנו לצורך טיפול רפואי ואז מושלם הלבוש בתכריכים.

המציאות בצה"ל היא שכל חייל שנהרג בטרם הגיעו לטיפול אנשי ה'חברא קדישא' של הרבנות הצבאית עובר דרך המכון הפתולוגי לצורך עריכת 'תיאור חיצוני' הכולל כתיבת דו"ח פתולוגי וצילום ההרוג. כדי לערוך 'תיאור חיצוני' נקרעים בגדי ההרוג ומופשטים ממנו. מטרת ה'תיאור החיצוני' היא כדי לקבוע עד כמה שאפשר את הסיבות למוות ולתת מענה לשאלות משפחת ההרוג ביחס לסיבת המוות.

כתוצאה מהנ"ל אין כיום חלל צה"ל שנקבר בבגדיו. אנשי הח"ק של צה"ל יכלו לספר לי שלא זכור להם חייל שנקבר בבגדיו מלבד המקרה של גדי עזרא הי"ד, כפי שסופר בראש המאמר.

נציין שה'תיאור החיצוני' נעשה בכל מקרה וללא בקשת אישור המשפחה. נרגיש, שאין הכוונה לינתיחת גופה' של ההרוג שאינה נעשית ללא אישור המשפחה (אלא במקרים חריגים, ואכמ"ל).

פניתי במכתב לרב הצבאי הראשי בבקשה למצוא פתרונות לעניין, ונתקבלה תשובה כי העניין הועבר לגורמים השונים ברבנות הצבאית כדי לגבש עמדה הולמת, ולכשתגבש – תתקבל תשובה בהתאם.

יהי רצון שהדיון בנושא יהיה בגדר 'יגדיל תורה ויאדיר', ולא נזדקק לו למעשה.

”בַּלֵּע הַסֵּנֶת לְנִצּוֹחַ וּמָחָה ד' אָ-לֵהִים דִּמְעָה מֵעַל כָּל פְּנִים
וְחָרְפַת עֲמוֹ יִסִּיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ כִּי ד' דִּבֶּר” (ישעיהו כה, ח.)
במהרה בימינו, אמן.